

Ingelsta gård

Boplatslämningar från äldre järnålder

Arkeologisk särskild utredning etapp 2

Tönsta 4:8
Lundby socken
Västerås kommun
Västmanlands län

Maud Emanuelsson

Ingelsta gård

Boplatslämningar från äldre järnålder

Arkeologisk särskild utredning etapp 2

Tönsta 4:8
Lundby socken
Västerås kommun
Västmanlands län

Maud Emanuelsson

Utgivning och distribution:
Stiftelsen Kulturmiljövård
Stora gatan 41, 722 12 Västerås
Tel: 021-80 62 80
Fax: 021-14 52 20
E-post: info@kmmmd.se

© Stiftelsen Kulturmiljövård 2012

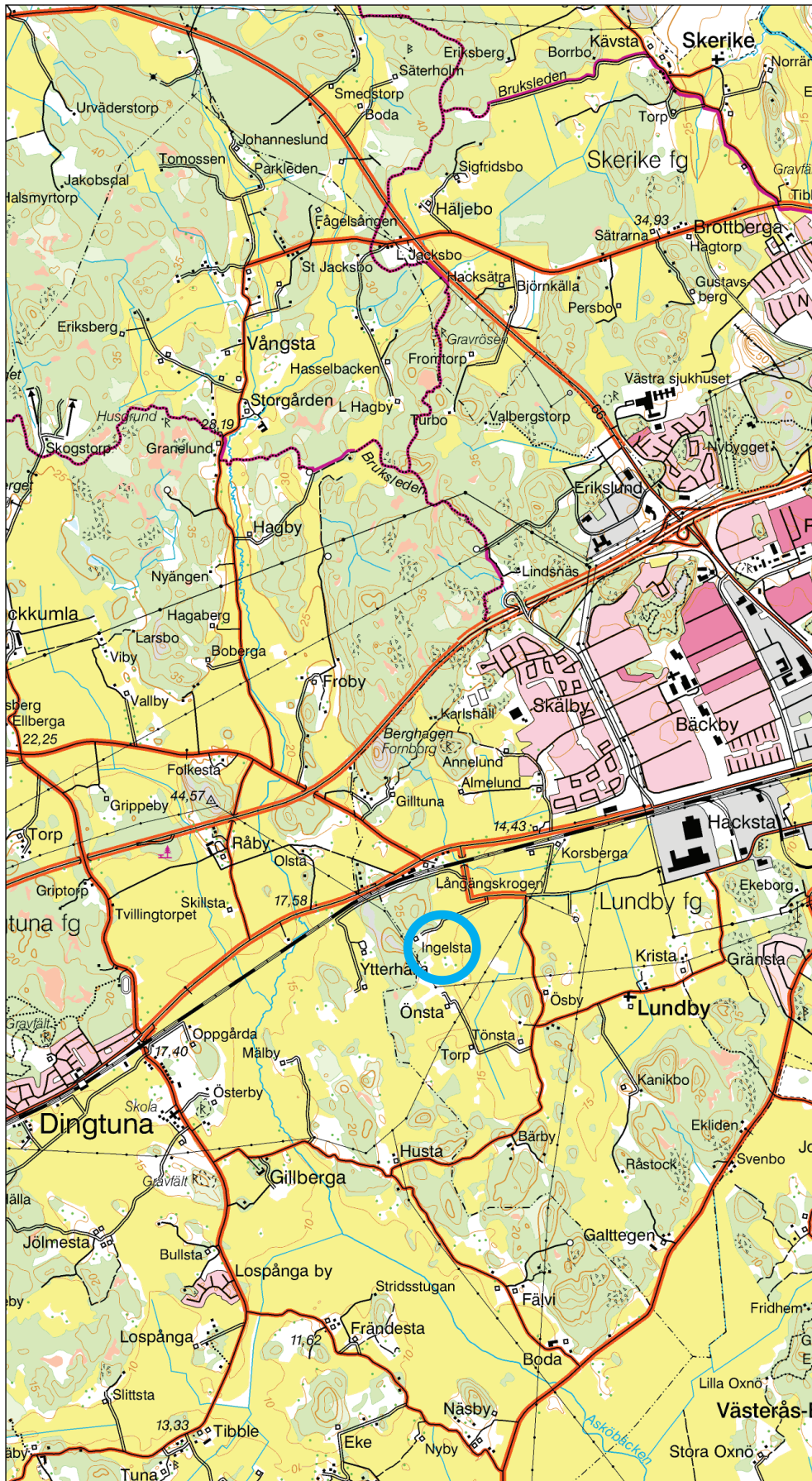
Kartor ur allmänt kartmaterial © Lantmäteriet. Ärende nr MS2012/02954.

ISBN: 978-91-7453-156-5

Tryck: Just Nu, Västerås 2012.

Innehåll

Sammanfattning	5
Bakgrund	6
Topografi och fornlämningsmiljö.....	6
Syfte.....	6
Genomförande, metod och dokumentation	6
Undersökningsresultat.....	8
Anläggningar.....	8
Härdar	8
Kulturlager	9
Fynd.....	9
Bränd lera	9
Obrända ben	9
Utvärdering.....	10
Referenser.....	11
Bilagor.....	12
Bilaga 1. Schakttabell	12
Bilaga 2. Anläggningstabell.....	12
Bilaga 3. Rapport vedartsanalys	13

Figur 1. Utdrag ur digitala Gröna kartan. Platsen för utredningen är markerad med en blå ring. Skala 1:50 000.

Sammanfattning

Stiftelsen Kulturmiljövård har på uppdrag av Länsstyrelsen i Västmanlands län genomfört en särskild arkeologisk utredning inom fastigheten Tönsta i Lundby socken, Västerås kommun. Utredningsområdet bestod av 3 900 m² f.d. åkermark, numera använd som hagmark. Fyra härdar, delar av två kulturlager samt lösfynd i form av bränd lera och obrända djurben påträffades. En härd har ¹⁴C-daterats till yngre förromersk järnålder vilket stämmer bra med dateringen för intilliggande boplatser, exempelvis Hacksta och Skälby.

Figur 2. Arbetsbild över undersökningsområdet efter sökschaktning. I fonden lysar Hacksta industriområde. Fotograferat från väster av Maud Emanuelsson.

Bakgrund

Ägaren till Ingelsta gård i Västerås kommun vill uppföra ett ridhus. Gården ligger i ett mycket fornlämningsrikt område varför sannolikheten var stor att det i området där ridhuset skulle placeras fanns fler fornlämningar under markytan som inte var kända. Länsstyrelsen i Västmanlands län beslutade därför att bekosta en särskild utredning etapp 2 för att klargöra huruvida fornlämning berördes eller ej. Beslutet grundades på anslag 7:2/2011 under insatsområde 8, Arkeologiska utredningar och undersökningar, åtgärdstyp 8.1. Resultaten från utredningen utgör ett besluts- och planeringsunderlag för Länsstyrelsen om företagets tillåtighet och om ytterligare antikvariska åtgärder krävs.

Topografi och fornlämningsmiljö

Landskapet präglas av sedimentfyllda uppodlade dalgångar med omgivande bebyggda moränhöjder. Åkermarken är belägen cirka 15 meter över havet och moränhöjderna omkring 25 till 30 meter över havet. Utredningsområdet berörde före detta åkermark, idag använd som hagmark.

Registrerade fornlämningar inom Ingelsta gård är främst ovan mark synliga gravar i form av stensättningar, rösen, en hög och en mittblocksgrav. Gravarna ingår i en rik fornlämningsmiljö tillsammans med stensträngar och skålgropar. Dessa lämningstyper är främst lokaliserade till moränhöjderna och dateras till brons- och järnålder. Ingelsta angränsar också till boplatserna Hacksta, Skälby och Gilltuna belägna i åkermarken öster och norr om Ingelsta. Boplatserna utgör tillsammans ett flertal arkeologiskt belagda byar från förromersk och romersk järnålder (figur 3 och tabell 1).

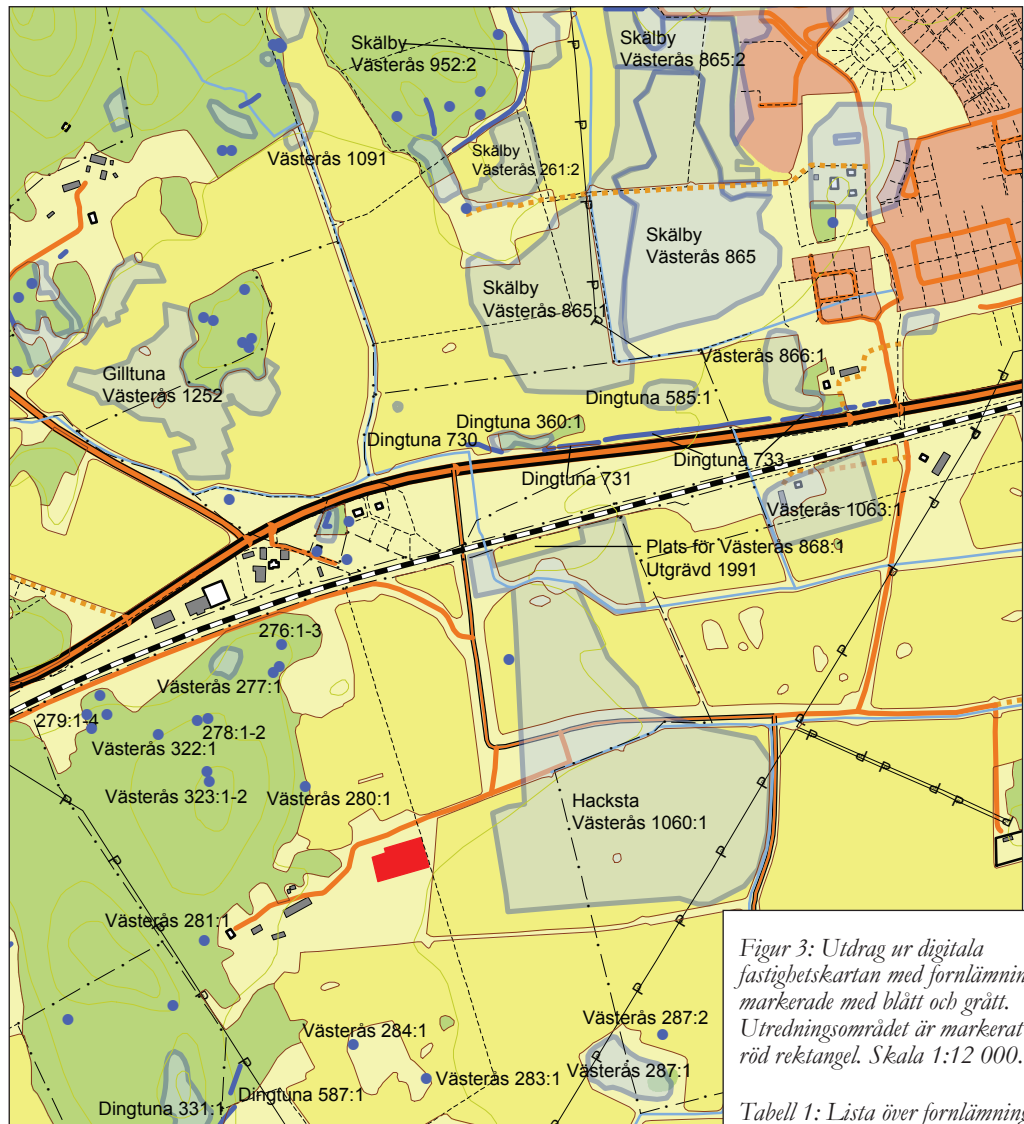
Syfte

Syftet med utredningen var att klargöra om det fanns fornlämningar som inte var synliga ovan mark.

Genomförande, metod och dokumentation

Sammanlagt öppnades 190 m² fördelat på 21 schakt inom och omkring det utstakade området för ridhuset. Längden på schakten varierade mellan 3,5 och 11 meter. Schakten var 1,40 meter breda, vilket motsvarar grävmaskinsskopans bredd. Alla schakt grävdes skiktvis ned till anläggningsförande eller opåverkad nivå som här återfanns mellan 0,30 och 0,40 meter under befintlig markyta. Undergrunden bestod av lera.

Schakt, anläggningar och röjningsrösen på impediment (topografiskt objekt) mättes in med GPS (Trimble Juno SC). Anläggningar rensades fram, mättes in, beskrevs och fotograferades. Anläggningarna mättes in som punkter. Utbredningen av de enskilda anläggningarna har digitaliserats i efterhand utifrån beskrivningarna. På grund av väderlek och tidpunkt för utredningen är fotografierna av mycket dålig kvalitet och saknar därför dokumentationsvärde. Inga anläggningar undersöktes men träkol insamlades cirka 2 cm under anläggningsytan för datering. Fyra kolprover har vedartsanalyserats av Erik Danielsson vid Vedlab och två prov skickades till Ångströmlaboratoriet i Uppsala för ¹⁴C-analys.

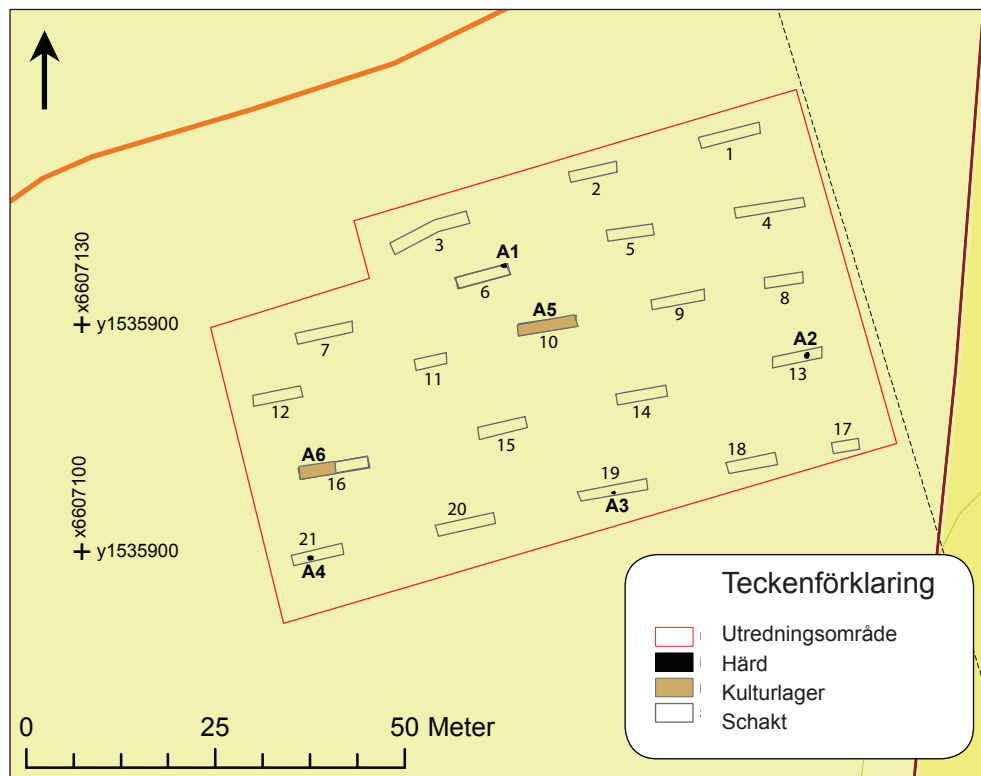
Figur 3: Utdrag ur digitala fastighetskartan med fornlämningar markerade med blått och grått. Utredningsområdet är markerat med en röd rektangel. Skala 1:12 000.

Tabell 1: Lista över fornlämningar markerade med fornlämningsnummer i figur 2.

RAÄnr	Typ
261:2	Boplats. Skälbyboplatsen. Utgrävd 2009.
276:1-3	Röse , 1 st + 1 stensättning + 1 stensättningsliknande lämning .
277:1	Gravfält bestående av 5 stensättningar .
278:1-2	Stensättningar , 2 st, kvadratiska med kantkedjor.
279:1-4	Stensättning , 3 st + 1 stensättningsliknande lämning .
280:1	Hällristning bestående av 10 skålgropar .
281:1	Stensättning , 1 st, rund med kantkedja.
283:1	Grav markerad med rest sten .
284:1	Hög , 1 st.
287:1-2	Gravfält bestående av 9 stensättningar och 26 resta stenar + fyndplats keramik
322:1	Röse? , 1 st, flackt.
323:1-2	Stensättning , 1 st med mittblock och kantkedja + 1 stensättningsliknande bildning .
331:1	Gravfält , 20 stensättningar + 2 stenrader .
360:1	Gravfält , 11 stensättningar varav 2 undersökta 1974. Daterade till yngre järnålder.
585:1	Boplats. Allmän datering till järnålder
587:1	Hägnadssystem bestående av 2 stensträngar med sammanlagd längd av 155 m.
730, 731, 733	Boplatser. Utgrävda 2006.
865:1-2	Boplats Skälbyboplatsen, datering 400 fKr - 400 eKr. Utgrävd 1992, 2006 (ej 865:1)
866:1	Boplats. Allmän datering till järnålder.
868:1	Boplats. Äldre och yngre järnålder.
952:2	Boplats. Skälbyboplatsen. Utgrävd 2009.
1060:1	Boplats Hackstaboplatsen. Utgrävd 2006.
1063:1	Boplats , romersk järnålder ca 100-300 e Kr.
1091	Boplats , förromersk järnålder.
1252	Boplats , Gilltunaboplatsen, 400 fKr-vendeltid. Utgrävd 2010.

Undersökningsresultat

Fyra härdar och delar av kulturlager påträffades (figur 4 och bilaga 1 och 2).

Figur 4. Schakt- och anläggningsplan. Skala 1:1 000.

Anläggningar

Härdar

Härd A1

Minst 0,50×0,50 meter stor. Delvis utanför schaktet. Fem skärvstenar (0,05–0,10 m i diam) i sot- och kolrik lera. Träkol insamlad, vedartsbestämd till ek.

Härd A2

1,00×0,80 meter stor. Rikligt med sot, kol och skärvsten. Kolprov vedartsbestämd till tall.

Härd A3

0,50×0,50 meter stor. Sot och kolrik lerfyllning. Endast en mycket tunn rest av härd-botten kvar. Kolprov vedartsbestämd till asp och ¹⁴C-daterad till yngre förromersk järnålder, 200 f Kr till Kristi Födelse (figur 5).

Härd A4

0,70×0,50 meter stor, rund, delvis utanför schaktet. Sot, kol och skärvsten. Kolprov vedartsbestämd till björk och inskickad för ¹⁴C-analys. Provet innehöll dock för liten mängd organiskt material efter förbehandlingen och kunde inte dateras.

Kulturlager

Kulturlager A5

Mörkgrå lera med enstaka förekomst av skärvstenar (0,05 m i diam), bränd lera och obrända ben i ytan. Benen har osteologiskt bedömts till djurben (Ulf Alström, KM, muntligen). Fragmenten med bränd lera har endast noterats och inte tillvaratagits. Kulturlagret påträffades i schakt 10.

Kulturlager A6

Mörkgrå lera med kol, bränd lera och skärvsten (0,05 m i diam) i ytan. Framkom i del av schakt 16. Förekomsten av bränd lera noterades men tillvaratogs inte.

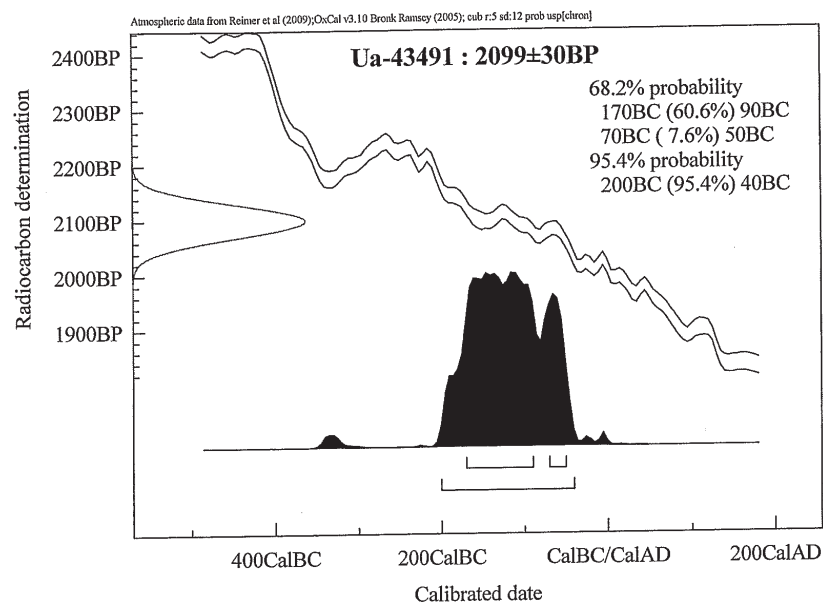
Fynd

Bränd lera

Bränd lera framkom i kulturlager A5 och A6, se ovan. Därutöver påträffades bränd lera (lösfynd) i schakt 12. De flesta fragmenten var mindre än 1 cm i diameter, några enstaka fragment var dock cirka 3 x 4 cm stora. En bit lerklining och en bit med delvis sintrad yta identifierades. Möjligen är den bränd lera en del av kulturlagret A6 i intilliggande schakt 16.

Obrända ben

Obrända ben påträffades i kulturlager A5, se ovan. I schakt 20 framkom ett flertal fragment av obränt ben som lösfynd. Benen har osteologiskt bedömts vara djurben (Kaisu Anttila muntligen).

Figur 5. Ett träkolspron (asp) från härd A3 har ^{14}C -daterats vid Ångströmlaboratoriet i Uppsala. Resultatet visar på en datering till yngre järnålder.

Utvärdering

Syftet med utredningen var att ta reda på om okända fornlämningar fanns inom området för ett planerat ridhus. Sammantaget påträffades boplatslämningar i form av fyra härdar, två kulturlager, obrända djurben och bränd lera. Anmärkningsvärt är att inga stenlyft påträffades. I hagen med utredningsområdet fanns flera röjningsrösen med upptagen sten men inga spår efter denna aktivitet framkom i något av schakten.

En av härdarna har ¹⁴C-daterats till yngre förromersk järnålder. Dateringen stämmer väl överens med dateringarna för den intilliggande Hackstaboplatsen som brukades mellan 400 f. Kr. – 400 e. Kr. Vid Hacksta påträffades 39 förhistoriska långhus omgivna av härdar, brunnar och gropar av olika slag. De mest omfattande boplatslämningarna påträffades i undersökningsområdets södra och sydvästra del, dvs. närmast det nu aktuella utredningsområdet. Avståndet uppgår till 130 meter. Under de 800 år som platsen var bebodd har minst två samtida gårdar samexisterat från och med slutet av förromersk järnålder och framåt (Lagerstedt & Lindwall 2008).

En tolkning är att Hackstaboplatsen består av tre kronologiska bebyggelsefaser. Platsen tas i besittning för bebyggelse cirka 400 f. Kr. Den andra bebyggelsefasen inleds cirka 200/150 f. Kr. då bebyggelsen intensifieras, vilket är samma tidsperiod som härd A3 daterades till. Det är från denna tidpunkt som man kan tala om att två till tre järnåldersbyar var etablerade. Den tredje fasen inleds under första århundradet e. Kr. Bebyggelsestrukturen är densamma som under föregående fas. Skillnaden är att det tidigare huvudområdet flyttar från sydväst till sydöst (inom undersökningsområdet). Bosättningen upphör tämligen abrupt mot slutet av 400-talet e. Kr. (Lagerstedt & Lindwall 2008).

Bebyggelsen i Hacksta är en del av ett större boplatsområde som även omfattar boplatserna vid Skälby (Västerås 865:1-2, 261:2 och 952:2), Gilltuna (Västerås 1252), samt boplatserna nära Köpingsvägen och Västerleden (Västerås 868:1, 1063:1, Dingtuna 585:1 och Västerås 1091). Detta boplatsområde är unikt för Mälardalen. Ingen annanstans har en större areal med gårdar från äldre järnålder undersökts (Hacksta 39 långhus, Skälby 35 långhus, Gilltuna minst 15 långhus). I anslutning till boplatserna/boplatsområdet finns en stor mängd gravar från järnåldern och i norr, nära Skälby, ligger Berghagens fornborg. Borgen är inte undersökt men är med stor sannolikhet uppförd i samband med bebyggelsen.

Som helhet är detta område inte avgränsat. I norr fortsätter Skälbyboplatsen utanför undersökningsområdet åt nordväst, norr och nordöst (Onsten-Molander 2008:159) och drygt 200 meter söder om Hacksta-boplatsen har förhistorisk keramik, bränd lera eller lerklining påträffats (fyndplats Västerås 287:2) i samband med en arkeologisk utredning 1991 (Zerpe 1991). Resultatet från denna utredning vid Ingelsta gård visar att boplatsskomplexet även sträcker sig ännu längre åt sydväst än vad som tidigare var känt.

Referenser

Kart- och arkivmaterial

Digitala fornminnesregistret, FMIS, över Dingtuna och Västerås socknar.

Zerpe, L. 1991. Rapport arkeologisk utredning etapp 2, Lundbyområdet. UV. Riksantikvarieämbetet.

Litteratur

Lagerstedt, A. & Lindwall, L. 2008. *Äldre järnålder i Väster Hacksta - Hus, hägn och gård*. RAÄ 1060, 1061 och 1062. Västerås stad, Västmanlands län. Arkeologikonsult 2008:2067.

Onsten-Molander, A. 2008. *Skälby. Bilden av byn växer fram. Fortsatta undersökningar av boplatsslämnningar från äldre järnålder*. Särskild arkeologisk undersökning. RAÄ 865:2, 951:1 & 1020:1. Västerås kommun, Västmanland. SAU Rapport 14.

Tekniska och administrativa uppgifter

<i>KM projektnr</i>	KM11158
<i>Länsstyrelsens dnr:</i>	431-4643-2011
<i>Länsstyrelsens beslutsdatum:</i>	30 november 2011
<i>Undersökningsperiod:</i>	9 december 2011
<i>Personal:</i>	Maud Emanuelsson
<i>Exploateringsyta:</i>	3 900 m ²
<i>Belägenhet:</i>	Tönsta 4:8, Lundby socken Västmanland
<i>Koordinatsystem:</i>	RT90 2,5 gon V
<i>Koordinater (UO SV hörn):</i>	X6607090, Y1535927
<i>Inmätningmetod:</i>	GPS Trimble Juno CS
<i>Dokumentationshandlingar:</i>	Förvaras hos Västmanlands läns museum efter att projektet har avslutats
<i>Fynd:</i>	Inga fynd tillvaratogs.

Bilagor

Bilaga 1. Schakttabell

Schakt	Längd (m)	Bredd (m)	Djup (m)	Anl.	Underlag	Kommentar
1	9	1,40	0,25-0,30	-	Lera	-
2	8	1,40	0,30-0,35	-	Lera	-
3	6	1,40	0,30-0,45	-	Lera	-
4	11	1,40	0,35-0,40	-	Lera	-
5	6	1,40	0,35	-	Lera	-
6	10	1,40	0,35	A1	Lera	-
7	7	1,40	0,35	-	Lera	-
8	5	1,40	0,35	-	Lera	-
9	7	1,40	0,40	-	Lera	-
10	7	1,40	0,40	A5	-	Ej grävd till lerbotten.
11	4	1,40	0,40	-	Lera	-
12	6,5	1,40	0,40	-	Lera	Lösfynd bränd lera och lerklining.
13	6	1,40	0,35	A2	Lera	-
14	7	1,40	0,35	-	Lera	-
15	6	1,40	0,35	-	Lera	-
16	9	1,40	0,35	A6	-	Ej grävd till lerbotten
17	4	1,40	0,35	-	Lera	-
18	7	1,40	0,35	-	Lera	-
19	9	1,40	0,35	A3	Lera	-
20	6	1,40	0,35	-	Lera	Lösfynd obrända djurben.
21	7	1,40	0,35-40	A4	Lera	-

Bilaga 2. Anläggningstabell

Anl	Typ	Storlek	Schakt	Kommentar
A1	Härd	0,50×0,50	6	Träkol vedartsbestämt till ek.
A2	Härd	1,00×0,80	13	Träkol vedartsbestämt till tall.
A3	Härd	0,50×0,50	19	Träkol vedartsbestämt till asp och 14C-daterad till 200 f Kr–Kr F. Härdrest endast 0,02 m tjock.
A4	Härd	0,70×0,50	21	Träkol vedartsbestämt till björk.
A5	Kulturlager	7×1,40	10	Ej avgränsat.
A6	Kulturlager	4,5×1,40	16	Ej avgränsat.

Bilaga 3. Rapport vedartsanalys

VEDLAB

Vedanatomilabbet

Vedlab rapport 1216

2012-02-03

Vedartsanalyser på material från Västmanland, Lundby sn. Tönsta 4:8.

Uppdragsgivare: Maud Emanuelsson/Stiftelsen Kulturmiljövård

Arbetet omfattar fyra kolprover från en utredning i Tönsta, Västerås.

Proverna innehåller kol från asp, björk, ek och tall. Prov 1 och 2 kan ge dateringar med hög egenålder medan prov 3 och 4 bör bli mer tillförlitliga.

Analysresultat

Anl.	ID	Anläggnings- typ	Prov- mängd	Analyserad mängd	Trädslag	Utplockat för ¹⁴ C-dat.	Övrigt
1	1	Härd	25,6g	0,1g 9 bitar	Ek 9 bitar	Ek 17mg	
2	2	Härd	13,4g	8,7g 20 bitar	Tall 20 bitar	Tall 41mg	
3	3	Härd	37,1g	<0,1g 1 bit	Asp 1 bit	Asp 5mg	
4	4	Härd	52,9g	1,7g 4 bitar	Björk 4 bitar	Björk 30mg	

Erik Danielsson/VEDLAB

Kattås

Tfn: 0570/420 29

670 20 GLAVA

E-post: vedlab@telia.com

www.vedlab.se

De här trädslagen förekom i materialet

Art	Latin	Max ålder	Växtmiljö	Egenskaper och användning	Övrigt
Asp	<i>Populus tremula</i>	120 år	Inte så kräsen vad gäller jordmån	Lätt och porös ved. Lätt att klyva. Tålig mot röta. Stängselstolpar, båtar takspån	För lövtäckt och barkbröd.
Björk Glasbjörk Vårtbjörk	<i>Betula sp.</i> <i>Betula pubescens</i> <i>Betula pendula</i>	300 år	Glasbjörken är knuten till fuktig mark gärna i närhet till vattendrag. Vårtbjörken är anspråkslös och trivs på torr näringsfattig mark. Båda arterna är ljuskrävande.	Stark och seg ved. Redskap, asklut, träkol. Ger mycket glöd.	Glasbjörk bildar även underarten Fjällbjörk. Förutom veden har nävern haft stor betydelse som råmaterial till slöjd.
Ek	<i>Quercus robur</i>	500- 1000 år	Växer bäst på lerhaltiga mulljordar men klarar också mager och stenig mark. Vill ha ljus, skapar själv en ganska luftig miljö med rik undervegetation med tex hassel.	Hård och motståndskraftig mot väta. Båtbygge, stängselstolpar, stolpar, plogar, fat. Energirik ved ger mycket glöd.	Ekollonen har använts som grisfoder. Trädet har ofta ansetts som heligt och kopplat till bla Tor. Man talar ofta om 1000-års ekar men de är sällan över 500 år.
Tall	<i>Pinus silvestris</i>	400 år	Anspråkslös men trivs på näringsrika jordar. Den är dock ljuskrävande och blev snabbt utkonkurrerad från de godare jordarna när granen kom	Stark och hållbar. Konstruktionsvirke, stolpar, pålar, båtbygge, kärl (ej för mat) takspån, tjärbloss, träkol, tjärbränning	Underbarken till nödmjöl, årsskott kokades för C-vitaminerna. Även som kreatursfoder

Uppgifter om maximal ålder, växtmiljö, användning mm är hämtade ur: Holmåsén, Ingmar Träd och buskar. Lund 1993. Gunnarsson, Allan Träden och människan. Kristianstad 1988. Mossberg, Bo m.fl. Den nordiska floran. Brepol, Turnhout 1992.

Vedartsanalysen görs genom att studera snitt- eller brottytor genom mikroskop. Jag har använt stereolupp Carl Zeiss Jena, Technival 2 och stereomikroskop Leitz Metalux II med upp till 625 gångers förstoring. Mikroskopfoton är tagna med Nikon Coolpix 4500. Referenslitteratur för vedartsbestämningen har i huvudsak varit Schweingruber F.H. Microscopic Wood Anatomy 3rd edition och Anatomy of European woods 1990 samt Mork E. Vedanatomi 1946. Dessutom har jag använt min egen referenssamling av förkolnade och färskva vedprover.